

Єсипенко Н. Г.,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ “ДЖЕНТЛЬМЕНСТВО” В ТВОРАХ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVIII СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена вивченню актуалізації концепту “джентльменство” в творах англійської літератури XVIII століття. Здійснюється порівняльний аналіз семантичних ознак лексеми-вербалізатора концепту, зазначених у словниках, і фактичного смислового наповнення концепту, актуалізованого в художньому творі.

Ключові слова: культурний концепт, словникова дефініція, семантична ознака, вербалізація

Статья посвящена изучению актуализации концепта “джентльменство” в произведениях английской литературы XVIII века. Осуществляется сравнительный анализ семантических признаков лексемы-вербализатора концепта, что упоминаются в словарях, и фактического смыслового наполнения концепта, актуализированного в художественном тексте.

Ключевые слова: культурный концепт, словарная дефиниция, семантический признак, вербализация.

The article deals with the verbalization of the concept “gentlemanliness” in the texts of English fiction of the XVIIIth century. The comparative analysis of the semantic features of the lexeme verbalizing a concept, which are indicated in the dictionaries and the notional content of the concept, which is expressed in the texts of fiction has been carried out.

Key words: cultural concept, dictionary definition, semantic feature, verbalization

Культура – це надбання суспільне, що транслюється від покоління до покоління, вона твориться, зберігається і трансформується суспільством. Разом з тим, культура – явище реальне, що сприймається і репродукується через діяльність членів суспільства [4, с. 30]. М.Ф. Алефіренко стверджує, що в основі кожної культури лежить своя система предметних значень, соціальних стереотипів, когнітивних схем [1, с. 163]. На думку автора, константи культури є антропоцентричними, оскільки вони перебувають у залежності від єдиного суб'єкту і творця культури – людини. Іншими словами, константи культури не є субстанційними, бо відображають об'єкти світотворення не самі по собі. Вони швидше операційні і репрезентують образ дії людини по відношенню до об'єктів світотворення. Справа в тому, що світ зорганізований не як певна задана натуральна зовнішня реальність, а як дійсність, що сформувалась у процесі культурного розвитку самої людини, яка й перебуває в центрі світотворення. Мова і культура тісно пов'язані, адже мова – це один із способів вираження культури. Тому вивчення культурних концептів через їх мовне втілення є одним з актуальних напрямів сучасної лінгвокультурології. Зв'язок мови і культури, включення мови в концептуосферу культури широко досліджені в роботах А. Вежицької, Ю.С. Степанова, Д.С. Ліхачова [2; 5; 7] та ін. Хоча повного списку культурних концептів не існує, проте науковці намагаються виділити найважливіші для певної етнокультури ментальні одиниці. Концепт “джентльменство” входить до списку найактуальніших концептів англійського суспільства [8, с. 87] і є об'єктом цього дослідження.

Нашою метою є дослідити семантичні ознаки лексеми, що вербалізує концепт “джентльменство”, та порівняти значеннєве наповнення, зафіксоване в словникових статтях, і те, що розкривається в художніх текстах. Для цього ми використовуємо дефініційний аналіз, концептуальний і порівняльний аналізи, а також статистичні підрахунки. Матеріалом дослідження слугують 13 тлумачних словників англійської мови й тексти британських авторів XVIII століття.

Лексеми “gentleman”, “gentlemanly” та “gentlemanliness” є мовними виразниками концепту “джентльменство”. Проте аналіз художніх творів показав, що тільки лексема “gentleman” використовується авторами для об'єктивації поняття джентльменства. Саме її ми беремо за основу для розгляду значеннєвих характеристик концепту.

Дефініційний аналіз виявив 16 сем у значенні лексеми “gentleman”, які ми, опираючись на існуючі історичні й культурологічні розробки питання виникнення поняття “джентльменства” в англомовній спільноті [3; 6; 10], спробуємо прокоментувати і знайти зв'язок між історичними, соціальними та культурними передумовами, що вплинули на формування саме цих сем.

Лексема “джентльмен”, що складає основу вербалізованого концепту “джентльменство”, з'явилася в англійській мові в XIII столітті і спочатку позначала людину знатного походження. В цьому значенні слово вживалося впродовж століть. Семантика слова “джентльмен” визначається за основним значенням словотвірних елементів “gentle + man”, що походять від старофранцузького “gentilz hom” – “людина високого, благородного походження” (Oxford Advanced Learners Dictionary 8th ed.) і від латинського “gentilis” – “той, який належить до одного роду, клану” (Webster's Unabridged Dictionary 3rd ed.). Перше значення цього слова зафіксовано у проаналізованих нами дефініціях: 1) “a man of gentle or noble birth” та 2) “a man of gentle birth, who was entitled to bear arms, ranking above a yeoman in social position”.

В той же час паралельно із вказаним значенням поступово утворюється й інше, яке суттєво витіснило перше в свідомості носіїв англійської культури. “Gentle” починає означати “domesticated” (одомашнений), що відобразилося у словникових визначеннях: 3) “a man belonging to the landed gentry”. У XV столітті до цього значення додається “tamed” (приручений, спокійний, безпечний), що фіксується визначенням: 4) “a man who combines gentle birth or rank with chivalrous qualities”; а в XVI столітті приєднується значення “soft, mild” (м'який), і, відповідно, дефініція: 5) “a civilized, sensitive, or well-mannered man”. Поява таких смислів і спричинила уяву про джентльмена як про людину цивілізовану, яка вмє поводити себе спокійно, стримано, люб'язно з оточуючими. Важливо зазначити, що “цивілізованість” англійського джентльмена має непоказний характер. В Англії, на відміну від континенту, чим багатшою і вищою в соціальному плані є людина, тим скромніше вона одягається і поводить.

Щоб не образити, поставити в незручне становище співрозмовника, джентльмен повинен стримувати свої почуття, емоції. В англійських приватних школах, де традиційно навчалися діти із заможних благородних сімей, непорушним правилом виховання було “вміння керувати собою”. Таким чином концепт “джентльменство” пов’язується з іншим важливим поняттям для англійської концептосфери – здатністю зберігати спокій за будь-яких обставин “to keep stiff upper lip” – відомою англійською стриманістю. Крім цього, джентльмен повинен бути високоосвіченою людиною, яка вміє правильно й чітко висловлювати свої думки, що словник фіксує як: 6) “a man who is cultured and well-educated”. Володінню “правильною англійською мовою” відводилась особлива роль у формуванні образу джентльмена. В середині XVIII століття процеси стандартизації мови в Англії набувають широкого розмаху. До другої половини XX століття мова й вимова грали вирішальну роль при визначенні соціального статусу англійця. Людина, яка не розмовляла “queen’s English” – мовою, якою користувалися королева і її сім’я, – не могла вважатися джентльменом, отже, джентльменом був: 7) “a man from a high social class” та 8) “a man from a family in a high social class”.

Якості, які первинно характеризували справжнього джентльмена, представника вищого класу, що відрізняли його від людей нижчого класу, з часом вийшли за вузькі межі кастовості. Ознаки джентльмена сьогодні часто співзвучні з якостями справжнього чоловіка, які відтворені в дефініції: 9) “a man who treats other people in a proper and polite way”. Слово “джентльмен” використовується в сучасній мові як ввічливе звернення чи згадування про чоловіка: 10) “a polite name for a man”. Такі соціолінгвістичні зміщення є особливо характерними для другої половини XX століття, коли різниця між класовою приналежністю нівелювалася в англійському суспільстві. Проте в сучасній англійській мові існує достатня кількість слів й виразів, які акцентують морально-етичну концепцію, що стоїть за поняттям “джентльмен”: “he is a complete, perfect, real, true gentleman” – він бездоганий джентльмен (BBI Combinatory English Dictionary); “he is no gentleman” – він не джентльмен; “gentlemanly” – чесний, благородний, люб’язний у ставленні до інших (Merriam Webster’s Advanced Learners Dictionary) та ін. Володіючи динамічністю і нестабільністю, концепт гостро реагує на зміну соціальних смислів, тому в умовах сьогодення виникли нові значення, що відповідають вимогам часу: 11) a man who is a member of a representative legislative body – член Конгресу в США; 12) an amateur cricketer – аматор гри в крикет; 13) a formidable or dangerous opponent not to be trifled with – гострий опонент; 14) a euphemistic word for a smuggler – юфемізм для “контрабандиста”. Ще дві семі, зафіксовані у словникових статтях, повністю втратили свою актуальність для сучасного суспільства, адже розкривають історично зумовлені значення “джентльмена”: 15) “a male attendant upon a king, queen, or other royal person, who is himself of high birth or rank” – благородна особа, що служить монархові; та 16) “a manservant; a valet” – служник, лакей.

Наступним кроком нашого дослідження є виявлення реалізації концепту “джентльменство” у художніх творах XVIII століття та порівняння значеннєвого змісту концепту, що виражається авторами в тексті, з тими значеннями, що пропонують словники.

Зі списку мовних одиниць, що вербалізують концепт “джентльменство”, тільки лексема “gentleman” та її граматична форма множини “gentlemen” використовуються авторами. Кількісні показники вживання показані в таблиці 1.

Таблиця 1
Розподіл вживання лексеми-вербалізатора концепту в творах

лексемі	Laurence Sterne “The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman”	Oliver Goldsmith “The Vicar of Wakefield”	Ann Radcliffe “The Mysteries of Udolpho”	всього
gentleman	48	63	33	144
gentlemen	5	9	7	21
всього	53	72	40	165

Як видно з табл. 1, найчастотніше концепт вербалізується в Олівера Голдсмита. Для автора-жінки Анни Редкліф цей концепт є найменш актуальним.

Дослідження показало, що автори відрізняються не тільки за кількісними показниками вживання лексеми “джентльмен”, а й за тим, який зміст вони вкладали в це поняття. Детально проаналізуємо актуалізацію джентльменства у романі з найчастотнішим вживанням лексеми “gentleman”. Так, для Олівера Голдсмита джентльмен, перш за все, ввічливе звертання чи згадування про чоловіка (29 випадків використання цього значення): “While our thoughts were thus employed, the hostess entered the room to inform her husband, that the strange **gentleman**, who had been two days in the house, wanted money, and could not satisfy them for his reckoning” [9, с. 182].

Друге часте використання лексеми у значенні джентльмена як представника високого соціального класу (25 випадків): “... as I was one day sitting on a bench in St James’s park, a young **gentleman** of distinction, who had been my intimate acquaintance at the university, approached me” [9, с. 37].

Вказівку на приналежність до дрібномаєтного дворянства спостерігаємо у дев’яти випадках: “... and, to say the truth, he talked politics as well as most country **gentlemen** do” [9, с. 203].

У трьох епізодах автор змальовує джентльмена як людину з високого класу, а також людину з хорошими манерами: “She thought him therefore a very fine **gentleman**; and such as consider what powerful ingredients a good figure, fine cloaths, and fortune, are in that character, will easily forgive her” [9, с. 94].

Один раз письменник звертав увагу на вихованість джентльмена: “The **gentleman** came up, and asked pardon for having disturbed us, affirming that he was ignorant of our being so near” [9, с. 161].

В одному випадку “джентльмен” вживається як прислуга: “In the mean time Sir William’s **gentleman** appeared to tell us that the equipages were ready to carry us to the inn ...” [9, с. 269].

У зведеній таблиці пропонуємо всі характеристики, що творять значеннєву основу концепту “джентльменство”, актуалізованого у творах XVIII століття.

Таблиця 2
Поняттєві ознаки вербалізованого концепту

Ознаки	Laurence Sterne “The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman”	Oliver Goldsmith “The Vicar of Wakefield”	Ann Radcliffe “The Mysteries of Udolpho”
ввічливе згадування, називання чоловіка	+	+	+
дрібно майнове дворянство	+	+	
знатне, благородне походження	+		+
люб’язне ставлення до оточуючих	+		+
приналежність до високого класу	+	+	+
високе походження і хороші манери		+	
вихованість, освіченість, манери	+	+	+
служіння монархові	+		
прислуга		+	+
володіння титулом, власним гербом	+		+

Результати аналізу смислового наповнення досліджуваного концепту в текстах дає можливість зробити певні висновки. У XVIII столітті джентльмен асоціювався в англійському суспільстві переважно з представником високого соціального класу (актуалізація цього значення у трьох авторів) і з людиною вихованою, з хорошими манерами (теж відображено у трьох творах). Тобто, поняттєва основа концепту, що закладена у словникових дефініціях, відповідає її розгортанню в текстовому вираженні джентльменства.

Перспективним є відслідкування динаміки концепту в творах XIX та XX століття і виявлення змін змісту концепту під впливом часових чинників.

Література:

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. ; Отв. ред. М. А. Кронгауз /А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология : ценностно-смысловое пространство языка : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 288 с.
3. Залесова Н. М. Формирование и восприятие образа джентльмена в языке и культуре США : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. / Наталья Михайловна Залесова. – Благовещенск, 2009. – 219 с.
4. Красных В. В. “Свой” среди “своих” : миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
5. Лихачев Д. С. Культура как целостная динамическая система // Вестник Рос. Акад. наук / Д. С. Лихачев. – Т. 64, 1994. – № 8. – С. 721-725.
6. Ощепкова В. В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии / В. В. Ощепкова. – М. / СПб. : ГПОССА / КАРО, 2004. – 336 с.
7. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
8. Цветкова М. В. Концепт “fair play” в английской национальной ментальности // Филология и культура : Материалы 3-й международной конференции / М. В. Цветкова. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2001. – С.87-90.
9. Goldsmith O. The Vicar of Wakefield / O. Goldsmith. – London : Penguin Books, 1998. – 284 p.
10. Lechte J. Key Contemporary Concepts : From Abjection to Zeno’s Paradox / John Lechte. – New York : SAGE Publications, 2003. – 385 p.
11. Radcliffe A. The Mysteries of Udolpho / A.Radcliffe. – London : Penguin Books, 1996. – 422 p.
12. Sterne L. The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman / L. Sterne. – London : Penguin Books, 1994. – 312 p.